

Наталія Цівун

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ЗМІСТ НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ КАЛЕНДАРНИХ СВЯТ

Мова і культура — два знакові коди, на перетині й зв'язках яких народилася нова лінгвістична наука — лінгвокультурологія. Це поняття усталилося як «вивчення способів, засобів і форм, якими мова зберігає в лінгвокультурах одиниці культури і транслює їх через тексти в суспільну мовну практику» (Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі — К., 2009. — С. 350, 357). Під лінгвокультурою ж розуміють мовний знак (слово, словосполучення, текст), який містить культурну інформацію (Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. — Полтава-К., 2010. — С. 354).

Розглянемо, зокрема, українські календарні свята. Так, дохристиянські вірування українців, які поклонялися річкам, німфам, різним божествам, жертвуючи їм усячину та ворожачи під час жертвопринесень, злилися з часом із християнськими (з 14 серпня 988 року, коли відбулося хрещення киян у Дніпрі). Це відбилося в наших традиціях, в усній народній творчості та художній літературі.

Благовіщення — лінгвокультура на позначення релігійного свята, яке має ознаки як християнського культу, так і язичницьких вірувань. Це свято пов'язане з культом Пресвятої Богородиці, яка в цей день нібито одержала радісну звістку від архангела Гавриїла про те, що у неї буде син Ісус. Православні відзначають його 7 квітня за новим стилем, а католики — 25 березня.

Велике весняне свято Благовіщення — це свято воскреслої землі, пробудження життєвої сили природи. Цього дня, за язичницькими віруваннями, Дух світла благословляє Землю і все живе на ній. Існувало повір'я, що на Благовіщення відкривалася земля і з неї виповзали змії, вужі та інші плазуни. За народними уявленнями, цього дня Бог благословляє землю і все починає рости. Лише після Благовіщення можна було розпочинати польові роботи. Раніше ж «турбувати» землю вважалося великим гріхом.

На Благовіщення заборонялося працювати, а тому в народі кажуть: *На Благовіщення і птиця не несеться і кубла не в'є* (Нар. тв.). За народним переказом, зозуля — єдина птиця, яка вила гніздо в цей день, за що Бог її покарав: вона не має свого власного гнізда, тому й підкидає яйця в чужі.

У художній літературі лексема *Благовіщення* вживається у такій функції: а) номінація свята: *На Благовіщення ще вона закопала у муравлисько сіль, булку і намисто* (М. Коцюбинський); б) визначення часових меж: *Зиму додержало до самого Благовіщення, а там зразу й пустило* (Панас Мирний); — *Бо земля ще мертва. Я бачив! — відповів Івоніка. — Доки бог святий сам землі не улежить, нема що зачинати. Перед Благовіщенням нема що зачинати. Часу ще доволі; коби лиш тепер погода настала* (О. Кобилянська); в) назва церкви (собору): *Окрім Софійського собору, збудував (Ярослав Мудрий) у Києві церкву Св. Ірини (яка не збереглася), монастир Св. Юрія, Золоті ворота, а над ними — церкву Благовіщення* (З підр.).

Ця лексема зафіксована в назвах художніх творів: Б-І. Антонович «Країна Благовіщення», І. Жиленко «Благовіщення».

У народі побутують численні прикмети та повір'я, пов'язані із цим святом: 1. *На Благовіщення й птиця гнізда не в'є* (М. Номис). 2. *Який день на Благовіщення, такий на Великдень* (М. Номис). 3. *Якщо на Благовіщення дощ іде, то добре вродить жито* (Нар. тв.). 4. *Якщо на Благовіщення мороз, то буде багато огірків* (Нар. тв.). 5. *Якщо на Благовіщення лежить сніг, то буде літо неврожайне* (Нар. тв.). 6. *Із благовісного теляти добра не ждати* (М. Номис).

Великий піст — лінгвокультурема на позначення посту, що починається за сім тижнів до Великодня (шість тижнів посту і Страсний тиждень). Він вважається найсуворішим: обмежується вживання страв, напоїв, будь-яких розваг, оскільки «Бог у цей час сорок днів у пустелі постив, а тому гріх веселитися». Під час Великого посту люди щотижня відвідували церкву, говіли і приймали причастя.

Кожний тиждень посту мав свою назву й призначення. Перші три тижні Великого посту називаються *перша седмиця, друга седмиця, третя седмиця*. Особливу пошану мав перший понеділок седмиці, що відбилося в регіональних назвах —

Жилавий, Збірний. У Жилавий понеділок господині не готували ніяких гарячих страв, крім пісних коржиків із житнього борошна, що називалися *жилованики, жилавинки*. Назва *Чистий понеділок* утворилася від звичаю напередодні посту ретельно вимивати посуд від скоромного і виставляти сушити його до понеділка; на думку селян, у цей день «посуд відпочиває». На Закарпатті перший понеділок називають *Поминальним*, оскільки у цей день вселюдно вшановують померлих. Четвертий тиждень Великого посту має назву *Середохресний тиждень*. У етнографічних розвідках вказується, що особливу шану мала хрестова середа. У цей день господині випікали обрядове печиво — *хрести* або *хрестці*. Їх кількість відповідала кількості членів родини; один із них мав бути за розміром найбільший. Його виносили в комору, занурювали в посівне зерно й тримали там до першого виїзду в поле. Господар брав хрестця із собою, клав серед ниви і, засіявши її, розламував стільки доліток, скільки було сівачів у полі. Решту привозив додому і пригощав родину. П'ятий тиждень Великого посту — *Похвальний*, бо на ньому «відавали похвалу Господу». Шостий тиждень — *Вербний (Шутковий, Білий)*, що закінчується освяченням вербових галузок. Завершується Великий піст *Чистим четвергом* та *Страсною п'ятницею*.

У художній літературі назва *Великий піст*, а також лексеми *Середохресний, Похвальний* вживаються у такій функції: а) номінація посту та його частин: *П'є, цілий рік п'є, а у Великий піст і крапельки до рота не візьме* (О. Кобилянська); *Який тепер Великдень? Ще тільки Чистий понеділок, що й ложки гуляють* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Ще й до Середохрестя далеко, а до Великодня й не видно* (І. Нечуй-Левицький); б) визначення часових меж: *Минули М'ясниці, і Масляна, настав піст* (Панас Мирний); *На Середохресній у місті ярмарок* (Панас Мирний); *Він [Грицько] повернувся у вівторок на Похвальній — радий, веселий такий* (Панас Мирний).

У народі побутують такі прислів'я із назвою *Великий піст*: *У Великім пості не ходи в гості* (Нар. тв.); *Піст — не міст, об'їхати можна* (Нар. тв.); *Прийшов Великий піст — тягни дзвони за хвіст* (Нар. тв.); *Ось прийде Великий піст, то всім прижме хвіст* (Нар. тв.).

Вербна неділя — лінгвокультурема на позначення християнського свята, що відбувається у неділю за тиждень до Великодня. Це свято перехідне, може бути в березні, але найчастіше у квітні, тому в західних областях України приповідали: *Вербна неділя — невіста априля! У народі це свято ще називають Цвіт-на неділя.*

За церковними переказами, освячення верби відбувається на згадку про урочистий в'їзд Ісуса Христа в Єрусалим, де його вітали пальмовими гілками. Відтоді і святять гілля дерев у цю неділю. Оскільки на Україні пальма не росте, наші предки вибрали вербу. Звичай цей дуже давній: уже в «Ізборнику» Святослава (1073 р.) згадується «празник верби». *Вербну неділю* відзначали всенародно й урочисто своєрідними обрядами. У цей день нарізували вербові гілочки і несли їх до церкви, щоб святити. Свячену вербу зберігали в хаті за іконою; нею загнічували паски, а також у перший раз виганяли череду овець, корів. А за народними повір'ями, тиждень від *Вербної неділі* до Великодня хату слід підмітати лише березовим віником, оскільки тільки він вимітає з оселі всю «нечисть, що набралася за рік». При замішуванні тіста на паски у хлібну діжу треба покласти вербову гілочку, щоб «паска добре росла і ніяка нечиста сила зашкодити тісту не могла».

У *Вербну неділю*, коли з церкви приносили освячену вербу, легенько били нею всіх членів сім'ї й худобу, а особливо дітей, щоб «швидко, як верба, росли і гарними, благими були». Якщо в хаті була дівчина на виданні, то били її гілочками верби, щоб «собі пару знайшла та скоріше заміж пішла». Цей ритуал у народній традиції супроводжувався примовками: *Не я б'ю — верба б'є, За тиждень Великдень, Недалечко червоне яєчко! Спаси і сохрани, Матір Божя, Під своїм покровом* (Нар. тв.); *Будь великий, як верба, А здоровий, як вода, А багатий, як земля* (Нар. тв.); *Не я б'ю — верба б'є, За тиждень Великдень, Недалечко — красне яєчко. Будь здоров, як вода, Будь багат, як земля, І будь плідний, як лоза* (Нар. тв.); *Не я б'ю — верба б'є — якая? Святая* (М. Номис); *Тоненьким прутиком з вербовим котиком себе вітасмо легеньким дотиком... Радісну вістку собі говоримо, що день великий не поза горами, що вже за тиждень буде Великдень* (М. Хоросницька).

У художній літературі номінація *Вербна неділя* позначає свято: *Минув тиждень. Була Вербна неділя. День обіця бути погожий: на небі ні хмарочки, ні плямочки — чисте, глибоке, широке* (Панас Мирний); *І над вечір, у неділю Вербну, гріюсь біля власної душі* (І. Жиленко). Уживається ця назва і в скороченому розмовному варіанті — *Вербна*, як-от: *От, як у семінарії на «Вербну» криконуть на два хори «Кто бог велій»! Чудо, диво! Один хор загримить «Кто»! а другий знов підхопить «Кто»! та ще й підправить. Ой! Господи, як гарно!* (І. Нечуй-Левицький).

Після *Вербної неділі* досить часто у природі настає похолодання, тому в народній творчості існують такі прислів'я: *1. Прийшла Вербиця — назад зима вернеться* (Нар. тв.); *Прийшов Вербіч — два кожухи тербіч* (Нар. тв.); *Прийде Вербиця — назад зима повернеться* (М. Номис). Але той холод уже весняний і хліборобським роботам не заважає, тому й говорили: *По Вербній неділі — вже плуг при ділі* (Нар. тв.); *Прийде тиждень Вербовий — бери в дорогу віз дубовий* (Нар. тв.).

Великдень (Пасха) — лінгвокультурема на позначення найбільшого християнського свята на честь воскресіння Ісуса Христа.

День святкування Великодня несталий. За місячним календарем він припадає на одне й те саме число, а за сонячним — на різні. Це завжди перша неділя після весняного повного місяця і завжди після 21 березня, дня весняного рівнодення.

Традиційно Великдень святкують так: люди йдуть до церкви на урочисту відправу — заутреню. Після закінчення літургії святять паски, яйця, сир, ковбаси, а потім вітають один одного зі святом, христосаються (цілуються, обмінюються крашанками), примовляючи: *Христос воскрес! — Воістину воскрес!* Вдома вся родина сідає за стіл, заставлений найкращими стравами та напоями. Відбувається розговіння.

У художній літературі є яскраві описи цього свята: *Священик пішов поміж рядами, скроплюючи кошики і людей свяченою водою. І мені на чоло впало кілька сріблястих краплин.*

Хвиля за хвилею, золотими великодніми ризами здіймалося в піднебесся: Христос воскрес! Воістину воскрес! Воістину воскрес! Воістину воскрес!

Гомінкою, веселою вулицею поверталися додому. Замість звичайного «Добрий день», усім, хто зустрічався нам цього сонячного весняного ранку, ми казали: «Христос воскрес!» І кожен, привітно посміхаючись, відповідав: «Воістину воскрес!»

Удома на нас чекав засланий білою скатертиною святковий стіл.

Та ми не одразу сіли до нього. Спочатку батько взяв освячений у церкві кошик і поніс до стаєньки, щоб насамперед привітати із Великоднем нашу худібку, бо вона ж нас годує. Одрізавши по шматкові свяченої пасочки і вмочивши у свячену сіль, батько підніс її корівці та овечкам. Привітав він із Святим Великоднем і наші бджілочки, ще й побажав їм рясно роїтися.

А потім батько зайшов до хати і привітався:

— Христос воскрес!

— Воістину воскрес! — відповіли всі, хто був у кімнаті, — *мама, бабуся, я і мої маленькі вербові котики, що сиділи на підвіконні.*

Прийшов час розговоритися після довгого посту. Помолвившись, ми взяли по писанці і цокнулися ними один до одного: «Христос воскрес!»

— «Воістину воскрес!» Потім ми покуштували свяченого: пасочку, шиночку з хрінном, сир, зелений часничок. *Усе було дуже смачне, бо освячене самим Господом Богом (С. Майданська).*

Великдень на Україні, за язичницькими віруваннями, — це ще й свято весняного воскресіння. Наші предки, слов'яни, урочисто святкували відродження, оновлення природи, співаючи хвалу богів Сонця Ярилу. Цей день вважали незвичайним, особливим — Великим, звідси й назва Великдень. У народному побуті українців воно містить елементи язичницької весняної ритуалістики: випікання паски, що походить від звичаю жертвування сонцю священного короваю; орнаментування та фарбування яєць, яким надається магічна сила оберега, символу життя; ігри, танці і розваги молоді.

Основна назва свята Воскресіння в українській мові має назву *Великдень (Великий день)*. Є й синонімічні назви: *Світла (Свята) неділя, Христове Воскресіння, Святе Воскресіння, Свята Пасха, Пасха Христова, Паска*. Слово *пасха* — церковно-книжне, вживане в українських перекладах Біблії, а також

у мові художньої літератури, офіційно-діловому стилі тощо. Широковживане в художній літературі, фольклорі слово *паска* — розмовний синонім до церковного вживання *пасха*, фонетичний варіант *пасхи*.

У художній літературі назви *Великдень* (*Паска*, *Свята Пасха*, *Пасха Христова*, *Христове Воскресіння*) вживаються: а) на позначення свята: **Великдень** — *свято навесні. Веселий гомін у шпаківнях. Прозоре небо. Ясні дні. Птахи вже повернулись з півдня. До нас в кімнату залюбки Веселий промінь сонця лине: На вишивані рушники, на стіл, на білу скатертину, На паски пишні та пухкі, На їх брилі молочно-білі, На паростки вівса легкі, Де крашанки лежать в тарілі. Великдень... Все добро з небес Сьогодні тут у нашім домі. Вітаємось: — Христос воскрес! Заходьте, друзі і знайомі!* (Н. Куфко); *Вірили в свята. Пригадую, баба часто казала мені: «А щоб тебе побилло Святе Різдо» або «Побий його Свята Пасха»* (О. Довженко); *Удосвіта Христове Воскресіння. Святої паски мушу з'їсти скибку і випити треба по закону. Два місяці не пив. Не можу Паску зневажати* (О. Довженко); б) для визначення часових меж: *Весною, після Великодня, ченці й послушники в одному київському монастирі запримітили, що до церкви усе ходить якийсь не то грек, не то арм'янин [вірменин. — Н. Ц.]* (І. Нечуй-Левицький); *До паски вже стояла хата, як та чепурна дівчина, висока та біла-біла як сніг* (Панас Мирний); *Од Великодня до св. Духа ніхто не понеділкує* (І. Нечуй-Левицький); в) у складі порівнянь: *Хочеться кожне слово помити в українській криниці, де дівчина воду брала, і поставити слова чистими рядами, щоб незабутнє виграло в них, як сонце на Великдень, і радувало людські серця у великі і трудні часи* (О. Довженко); г) у складі фразеологізмів: *Де той у Бога Великдень* (у значенні 'далеко'); *Де той у Бога Великдень, а він уже із крашанками* (М. Номис); *Як на Великдень* (у значенні 'вдягнутися гарно, пишно'); *Дідуню, а чого це ви нарядились, як на Великдень? — Зуба підурвати* (І. Драч); *Ясне сонце, тепле й приязне, ще не вспіло наложити палючих слідів на землю: як на Великдень дівчина, красується вона в своїм розкішнім убранні* (Панас Мирний); *Прийди, серце Василю! Задля тебе приберуся, як на Великдень* (І. Нечуй-Левицький).

Цю лексему засвідчено в назвах творів художньої літератури — «На Великдень, на соломі...» Т. Шевченко, «Великдень» М. Щербак, «Мертвецький Великдень» Г. Квітка-Основ'яненко, «Під Великдень» Б. Лепкий, «Великдень — милий гість» М. Маморський, «Великдень у подолян» А. Свидницький, «Великдень у Куритибі» П. Карманський, «Великдень» Д. Чередниченко.

У народі побутують приказки та прислів'я, пов'язані із цим святом: *К Великодню сорочка, хоч лихенька, аби біленька* (М. Номис); *Не к Різду йде, а к Великодню: уночі тріщить, а вдень плющить* (М. Номис), а також примовки: *Дождали Паски, а за тим дождемо і Божої ласки* (М. Номис).

Отже, лінгвокультурний зміст назв Благовіщення, Великий піст, Вербна неділя, Великдень формують їх зв'язок з обрядодіями, функціональне та ситуативне навантаження у мові фольклору, образотворчий потенціал у мові художньої літератури.